

*Наталія Савіцька,
молодший науковий співробітник
Кам'янець-подільського державного
історичного музею-заповідника*

ГРОШОВИЙ ОБІГ НА ПОДІЛЛІ У ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО ТА ДИРЕКТОРІЇ (1918–1919 РР.)

У статті розповідається про грошові знаки в добу Гетьманату П. Скоропадського періоду 1918 р. та уряду Директорії 1919 р., які знаходяться в колекції Кам'янець-Подільського державного музею-заповідника.

***Ключові слова:** Гетьманат, Директорія, Поділля, Кам'янець-Подільський, російські рублі, «керенки», австрійські крони, українські кредитні білети, карбованець.*

Після державного перевороту в Україні 29 квітня 1918 р. замість УНР проголошено Українську Державу на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським, а соціалістичну Центральну Раду розпущено.

За Гетьманату найпоширенішими в грошовому обігу Подільської губернії були російські рублі, «керенки», австрійські крони та українські кредитні білети – карбованці і гривні. Російський рубль слугував тією основною грошовою одиницею, в якій визначалися фінансові розрахунки, кошториси та ціни на різноманітні товари. Це було цілком закономірно, адже в Україні у 1918 р. співвідношення кількості грошей російського виробництва та українських карбованців, надрукованих Центральною Радою та Гетьманатом, було приблизно 1:15–20. Перебування української економіки в «рубльовій зоні» полегшувало й прирівнювання вітчизняного карбованця з «миколаївським» рублем, здійснене Центральною Радою ще у 1917 р. [2, с. 52–55, 71].

Що стосується української гривні, то вона почала входити до грошового обігу лише в жовтні–листопаді 1918 р. [8, с. 169].

Присутність величезної кількості російських грошей на Поділлі пояснювалася тим, що:

1) протягом 1914–1917 рр. грошова маса в Російській імперії збільшилася у 5 разів, що було спричинено Першою світовою війною;

2) після Лютневої революції «друкарський станок» російського Тимчасового Уряду запрацював з таким розмахом, що в жовтні 1917 р. кількість грошової маси зросла у понад 11 разів, порівняно з 1 січня 1914 р. [9, с. 74].

І хоча за Гетьманату була поширена думка, що, попри інфляцію 1914–1916 рр., населення вважало царські купюри «міцними» грошима і використовувало їх для заощаджень [1, с. 38, 45], усе ж таки надпотужна грошова емісія «північного сусіда» давалася взнаки, через що серед подолян неодноразово виникала розгубленість у сфері купівлі-продажу. Наприклад, у червні 1918 р. на базарах покупці не знали, якими грошима розраховуватися: дійшло до того, що навіть «миколаївські» рублі продавці не приймали: нові вважали фальшивими, а старі – потріпанними. Від прийому купонів, «керенок» і австрійських крон вони взагалі відмовлялися [5, с. 1].

Тому в грошовому обігу занижена розцінка «керенок» складала в середньому 15–20% [9, с. 83].

Ось чому ці банкноти серед населення Поділля не користувалася довірою. Наприклад, у червні 1918 р. у деяких магазинах покупцям заздалегідь ставили запитання, якими грошима вони будуть платити, і якщо чули, що «керенками», то відмовлялися відпускати товар. Подібні інциденти, у свою чергу, сприяли появі скупників, які купували «керенки» за заниженими цінами.

Того ж місяця в «Подільських губернських відомостях» було опубліковано обов'язкову постанову для усіх мешканців губернії, відповідно до якої за відмову приймати в оплату

кредитні білети, в тому числі і «керенки», або за спекуляцію ними, винні підлягали штрафу до 3 тис. крб чи ув'язненню до 3 місяців. Зі свого боку, начальник Вінницької міської державної варту С. Мончинський пропонував у випадку відмови приймати в оплату «керенки», повідомляти про це в міські дільничні управління варту [6, с. 1].

Про сумнівні результати таких заходів влади свідчить те, що в липні 1918 р. навіть білетні касири на подільській залізниці відмовлялися від прийому «керенок» [11, с. 1].

Так за Гетьманату було випущено в обіг: державних кредитних білетів на суму 206 576 000 крб.; знаків державної скарбниці – на 2 457 474 100 крб.; розмінних марок – на 12 133 275 крб., а всього – на 2 676 183 375 крб. Згодом з цієї суми було вилучено з обігу кредитних білетів номінальною вартістю в 100 крб. на суму 22 694 000 крб.

Після того, як Німеччина та Австрія потерпіли поразку в Першій світовій війні, проти уряду гетьмана в Україні піднялося народне повстання. П. Скоропадський утік до Німеччини, а владу в Києві перебрав новий уряд – Директорія. Надзвичайно важким виявився цей час для України. Господарські стосунки були зруйновані, виробництво скорочувалося, інфляційні процеси перейшли всі критичні межі. В обігу перебувала величезна кількість грошових знаків різних держав і урядів, їх курс постійно змінювався (залежно від воєнних успіхів або поразок). Процвітала спекуляція грошима та підробка паперових грошей.

За умов, що склалися, Директорія зробила ще одну спробу створити власну грошову систему. Для цього потрібні були гроші, і вона (Директорія) знову ж таки вдалася до друкарського верстата. Так, 4 січня 1919 р. Директорія затвердила постанову Ради міністрів про випуск кредитних білетів і знаків державної скарбниці на суму 3 500 млн крб. (2,5 млрд крб. – згідно закону гетьманського уряду від 8 листопада 1918 р. і 1 млрд крб. – згідно рішення свого уряду).

Директорія стала проводити більш радикальну (ніж її попередники) грошову політику і почала її з підготовки грошової реформи. При міністерстві фінансів була створена комісія з підготовки цієї реформи. У комісію входили В. Мазуренко – виконуючий обов'язки міністра фінансів, професор С. Остапенко – міністр народного господарства, професор М. Туган-Барановський – експерт та ін. Комісія провела з 30 грудня 1918 р. чотири засідання. Позиція членів комісії була однозначною: введення власної української валюти і встановлення в Україні власної грошової системи.

Міністерство фінансів з подання комісії внесло в Раду міністрів проект, згідно з яким єдиною грошовою одиницею ставав карбованець, а російські грошові знаки підлягали вилученню з обігу. Однак уряд цей проект не схвалив. На його думку, нова українська грошова одиниця – гривня уже була встановлена Центральною радою в березні 1918 р. новий міністр фінансів Б. Мартос запропонував свій план грошової реформи. За ним: а) єдиним законним платіжним засобом на території УНР визнавалася гривня (або карбованець); б) усі гроші інших держав (російські, німецькі, австро-угорські, румунські та ін.) позбавлялися права бути платіжним засобом; в) російські царські та думські гроші номінальною вартістю в 500 і 1000 руб. уневажуються, і українська Державна скарбниця, Державний банк та інші державні установи перестають їх приймати; г) російські гроші номіналом від 1 до 100 руб. підлягають обміну в короткий строк – з 15 до 31 січня 1919 р. – по курсу 1 руб. = 1 крб., а з 31 січня по 15 лютого 1919 р. по курсу 1 руб. = 75 коп. Після 15 лютого 1919 р. ніякі російські гроші державними установами не приймаються, а для приватних розрахунків вони є необов'язковими.

4 січня 1919 р. підготовлений Б. Мартосом закон був прийнятий Радою міністрів і 6 січня затверджений Директорією. Згідно закону з 26 січня 1919 р. російські грошові знаки (як кредитні білети, так і знаки російської державної скарбниці, так звані «керенки») переставали бути законним платіжним засобом в Україні і приймання їх переставало бути обов'язковим. Указувалося, що державною українською грошовою одиницею є гривня (що

містить 8,712 долі щирого золота). Гривня поділялася на 100 шагів. Дві гривні складали карбованець. Усі платежі належало проводити тільки в гривнях і шагах. З 16 січня 1919 р. державним установам указувалося припинити приймання російських кредитних білетів номіналом у 1000 і 500 руб., а з 21 січня – і в 250 руб.

10 січня 1919 р. міністр фінансів Б. Мартос оголосив про обмін грошей. З 26 січня 1919 р. російські кредитні білети номіналом у 100, 50, 25, 10, 5, 3 і 1 руб., знаки державної скарбниці в 20 і 40 руб., 4% серії російської державної скарбниці в 50 і 25 руб. підлягали обміну в розрахунку 180 шагів за 1 руб., а пізніше – 150 шагів за 1 руб. Після 12 лютого 1919 р. обмін російських грошей припинявся. Були проведені спеціальні заходи по створенню золотого запасу в Державному банку. Видано декрет про здачу золота та срібла в банк.

Директорія затвердила також ряд постанов Ради міністрів, спрямованих на забезпечення проведення грошової реформи. 16 січня 1919 р. вона ухвалила постанову про асигнування на ці цілі 1 млн крб. Однак просувалася реформа дуже важко, її проведення то прискорювалося, то уповільнювалося, то взагалі припинялося (через зміни воєнних обставин). А в Лівобережній Україні, по якій йшло пересування радянських військ, грошова реформа не розпочиналася взагалі.

До того ж, 23 серпня 1919 р. згідно розпорядження міністра фінансів Б. Мартоса та директора кредитової канцелярії В. Сапицького дозволялося використовувати «царські» грошові знаки номіналами в 100 руб. та нижче за зниженим курсом, розмінні марки та бони з номіналом у копійках. Отже, уряд Директорії остаточно вилучити російські гроші так і не зумів (незважаючи на те, що сам постійно здійснював грошові емісії).

Через постійні бойові дії на території України уряд Директорії завершити грошову реформу так і не зміг. У кінцевому підсумку покладених на неї завдань зі стабілізації грошового обігу вона не виконала. Насамперед не призупинилася інфляція, оскільки не було надійних джерел, які б приносили державній скарбниці необхідний дохід.

Незважаючи на те, що уряд Директорії був вимушений залишити Київ, випускати українські гроші він продовжував і далі. Спочатку їх випуск був налагоджений у Вінниці (куди евакуювалися міністерство фінансів, Державний банк, Експедиція заготівлі державних паперів). Через поразки на фронтах Експедицію було переведено спочатку до Кам'янця-Подільського, потім до – Тернополя, а пізніше до – Станіслава (Івано-Франківськ).

У Станіславі було організовано друкування розмінних грошових знаків білетів державної скарбниці номіналом у п'ять гривень. Вони виготовлялися спрощеним способом (без малюнка, чорною фарбою на папері з водяними знаками).

У Кам'янці-Подільському друкувалися знаки державної скарбниці по 250 крб. У зв'язку з нестачею золотої фарби вживали фарбу жовтого кольору (через що населення прозвало їх «канарейками») [4] (рис. 1). Банкнота сіро-коричневого кольору на оливковому фоні з великою кількістю відтінків. Водяні знаки у формі зв'язаних зірок. Художник Борис Романовський.

Для розрахунків це була велика купюра і тому виникла потреба в знаках меншого номіналу. Експедицією було налагоджено випуск на друкарській машині червоною фарбою грошових знаків номіналом у 10 крб. [3] (рис. 2). Дизайн та розмір як у попередньому випуску. Банкнота червона на білому папері з водяними знаками у вигляді сот. Два серійних номери горизонтально ліворуч та праворуч. Художник Григорій Золотов.

Пізніше друкувалися знаки державної скарбниці купюрами в 25 (рис. 2), 100 і 1000 крб. Зрозуміло, що за малих технічних можливостей ці гроші в обіг було випущено в невеликій кількості.

Необхідно відмітити, що, незважаючи на важкі умови, українські гроші, хоча і далеко не повною мірою, але своє призначення виконували. Протягом 1918–1919 рр. на ці гроші утримували весь урядовий апарат, пошту, залізничний транспорт та армію. За них український уряд придбав мільярдні суми німецької та австрійської валюти, на які утримувалися дипломатичні місії. [10].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Алянкин А. В. Денежное обращение в контексте политической и социально-экономической жизни Зауралья в 1914–1924 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Андрей Викторович Алянкин. – Челябинск, 2006.
2. Гай-Нижник П. П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) / П. П. Гай-Нижник. – К., 2004. – 430 с.
3. Фонди Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, група збереження «НумізMATика», № Нз 271.
4. Там само, Нз. 12339.
5. К вам, отцы города, взываем: Помогите! // Слово Подолии. – 1918. – 27 июня (№ 35). – С. 1.
6. Керенки // Слово Подолии. – 1918. – 27 июня. – С. 1.
7. Кузнецова Л. Ф. Из истории денежного обращения временных сибирских правительств 1918–1919 гг. (обзор коллекции бон Кемеровского областного краеведческого музея) / Л. Ф. Кузнецова // История «белой» Сибири: тез. третьей науч. конф. – Кемерово, 1999. – С. 111–114.
8. Левченко В. Історія запровадження та функціонування гривні: від 1918 до 2008 року. (До 90-річчя закону про грошову одиницю – гривні) / В. Левченко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: зб. наук. пр. – К.: НАН України, Ін-т іст. України, 2009. – Ч. 16. – 272 с.
9. Малышев А. И. Бумажные денежные знаки России и СССР / А. И. Малышев, В. И. Таранков, И. Н. Смиранный; под ред. В. И. Таранкова. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 496 с.
10. Поліщук В. І. З історії політики Української Центральної Ради, Гетьманщини та Директорії у сфері грошей і грошового обігу (1917–1920 рр.) / В. І. Поліщук // Історія народного господарства та економічної думки України. – Вип. 37–38. – Електронний ресурс. Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-5734.html>
11. Порядки на железных дорогах // Слово Подолии. – 1918. – 10 июля. – С. 1.

Рис. 1.

Рис. 2.